REPUBLIKA SLOVENIJA
DRŽAVNI ZBOR
Raziskovalno-dokumentacijski sektor

Prepoved simbolov totalitarnih režimov

Primerjalni pregled (PP)

Avtorja: Marjana Križaj
Janez Blažič

Št. naročila: 22/2019

Datum in kraj: Ljubljana, 26. 6. 2019

Kontakt:

Raziskovalno-dokumentacijski sektor:
mag. Tatjana Krašovec, vodja, tatjana.krasovec@dz-rs.si

Raziskovalni oddelek:
mag. Igor Zobavnik, vodja, igor.zobavnik@dz-rs.si

Gradivo ne predstavlja uradnega mnenja Državnega zbora!

I UVOD

Praktično vse sodobne države imajo svoje državne simbole kot so grb, zastava in himna. Pomen imajo za njihovo prepoznavnost, predvsem pa se nanje veže občutek pripadnosti državljanov, saj so tudi izraz domoljubja. Svoje simbole imajo tudi politične stranke in politična gibanja, z njimi so povezane tudi družbene ureditve (npr. komunizem). S spremembo državne ali družbene ureditve se spremenijo tudi simboli, novi običajno hitro zamenjajo stare. »*Radikalne spremembe političnega sistema praviloma povzročijo spremembe v simbolnem redu države, kar pomeni odstranitev simbolov starega reda in vpeljavo tistih, ki predstavljajo novo ideologijo in novo politično vodstvo.*« (Jezernik, 2004). Spremembe so toliko hitrejše, če je bil prejšnji državni sistem nepriljubljen ali če je temeljil na diktaturi.

V številnih evropskih državah je zlasti v novejši zgodovini prišlo do velikih družbenih sprememb. Po drugi svetovni vojni se je končalo obdobje fašizma in nacizma, ki je bilo izrazito povezano z raznimi simboli in kulti osebnosti. Tudi postsocialistično obdobje v državah vzhodne Evrope je v zadnjih tridesetih letih prineslo številne spremembe, ki so imele za cilj odstraniti ostanke komunizma, tudi kar se tiče političnih simbolov, spomenikov, poimenovanj ulic in objektov. Govor je o t.i. dekomunizaciji (angl. *decommunisation*), ki se zavzema za prekinitev s komunistično politično, zgodovinsko in pravno preteklostjo.

Uvodoma naj kratko omenimo, da sta tako Parlamentarna skupščina Sveta Evrope kot tudi Evropski parlament sprejela nekaj resolucij, s katerimi sta obsodila totalitarne komunistične in nacistične nedemokratične režime[1], vendar pa nobena izmed njih izrecno ne omenja simbolov totalitarnih režimov ali njihovega propagiranja. V preteklosti so nekateri člani Evropskega parlamenta iz Češke, Madžarske, Litve in Slovaške (2005) že predlagali in na Evropsko komisijo naslovili pobudo, da bi na evropskem nivoju prepovedali komunistične simbole, zlasti rdečo zvezdo, srp in kladivo. Evropska komisija je v letu 2005 tako pobudo zavrnila z obrazložitvijo, da to ne sodi v predpis o boju proti rasizmu in predlagala, da se to vprašanje prepusti v odločitev in urejanje nacionalnim vladam držav članic. V letu 2010 so zunanji ministri šestih nekdanjih držav vzhodnega bloka pozvali Evropsko komisijo, da obsodi komunistične zločine; po nekaterih podatkih je prišlo še do nekaterih kasnejših pobud za prepoved simbolov komunizma na evropski ravni, vendar niso bile uspešne. Zdi se, da je razlog v tem, da o tem ni splošnega soglasja, poleg tega imajo države članice glede te teme zelo različna stališča oziroma pristope (povzeto po Beneška komisija 2 in po Guardian).

Evropska konvencija o človekovih pravicah v 10. členu[2] zagotavlja svobodo govora. Konvencija ne varuje le vsebine idej in informacij, ki se izražajo, ampak tudi obliko, v katerih se posredujejo. Navedeni člen zato varuje tudi neverbalno komunikacijo idej in občutkov (*impressions*), med katere sodijo tudi nošenje in razkazovanje simbolov ter razna simbolična dejanja. Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) je razsodilo, da pomeni razkazovanje simbolov, povezanih s političnim gibanjem ali organizacijo, kot je npr. zastava, možnost izražanja posameznikove identifikacije z idejami ali možnost zastopanja ideje in da zato sodi pod »izražanje« v smislu konvencije. ESČP je nadalje razsodilo, da je svoboda

[1] Gl. npr. Parlamentarna skupščina SE: Resolution 1096 (1996) on Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems, Resolution 1481 (2006) on the Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes, Resolution 1495 (2006) on Combating the resurgence of Nazi ideology in Resolution 1652 (2009) on the Attitude to memorials exposed to different historical interpretations in Council of Europe Member States. Evropski parlament: Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu, v slovenščini dostopna na: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//SL.

[2] »*Vsakdo ima pravico do svobodnega izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje*«.

govora oz. izražanja lahko omejena z izjemami, vendar pa se morajo le te »*ozko razlagati*«, prav tako pa je »*treba prepričljivo ugotoviti potrebo za omejitve*«. Omejitve je treba še bolj restriktivno tolmačiti, ko gre za politični govor (»*political speech*«) (povzeto po Beneška komisija 2).
V primeru Vajnai[3] proti Madžarski se je ESČP opredelilo do prepovedi nošenja rdeče peterokrake zvezde. Med drugim je sodišče v sodbi zapisalo, da bi generalna prepoved takih simbolov lahko vodila v prepoved tudi v primerih, ko je okoliščine njihove rabe ne bi utemeljevale. Rdeča zvezda namreč ne predstavlja le komunistične totalitarne vladavine, temveč tudi mednarodno delavsko gibanje, ki se bori za pravičnejšo družbo, pa tudi določene legalne politične stranke, ki delujejo v različnih državah članicah. Nošenje rdeče zvezde tudi ne pomeni nujno identifikacije s totalitarnimi idejami, zlasti, ker jo je v konkretnem primeru pritožnik nosil na zakonito organiziranih mirnih demonstracijah kot podpredsednik registrirane leve politične stranke in nima nobenih znanih namenov, da v madžarskem političnem življenju deluje v nasprotju z načeli pravne države (*rule of law*). Podobno se je ESČP opredelilo v primeru Fratanolo[4] proti Madžarski, kjer je sodbo utemeljilo na načelih primera Vajnai, saj so bile okoliščine podobne (sodba ESČP).

Raziskovalni oddelek je že pripravil nalogo[5], ki je predstavila, kaj se je v nekaterih postkomunističnih državah zgodilo na področju kulturne dediščine (predvsem glede morebitnega odstranjevanja spomenikov prejšnjega režima), preimenovanja krajev, ulic in objektov ter ukinjanja praznikov in dela prostih dni. V tokratni nalogi pa se bomo osredotočili na nošenje zastav in drugih simbolov komunizma, na morebitno prepoved rabe teh simbolov in na predpisane kazni v primeru kršitev. Na željo naročnika bomo prikazali tudi prepoved fašističnih in nacističnih simbolov v Nemčiji in Italiji. Glede postsocialističnih držav se bomo omejili na zdajšnje države članice Evropske unije.

Podatke smo v veliki meri pridobili z mreže ECPRD (Evropski center za raziskave in dokumentacijo), iz zakonodaj posameznih držav, nekaj pa tudi iz drugih javno dostopnih virov in medijev.

II PREPOVED SIMBOLOV V NEKATERIH DRŽAVAH EU

2.1 Bolgarija

Leta 2000 je bil sprejet Zakon o kriminalni naravi komunističnega režima v Bolgariji. Med drugim je v njem določeno, da je Komunistična partija 9. septembra 1944 s pomočjo tujih sil protiustavno prevzela oblast in je odgovorna za upravljanje države med 9. septembrom 1944 in 10. novembrom 1989, kar je državo privedlo do katastrofe. Zakon podrobno našteva nepravilnosti v prejšnjem družbenopolitičnem sistemu. Bolgarska Komunistična partija je bila po dikciji zakona kriminalna organizacija, tako kot tudi druge organizacije, ki so imele podlago za delovanje v njeni ideologiji in so ravno tako delovale v smeri kršitve človekovih pravic in zatiranja demokratičnih idej. Vsa dejanja, storjena v navedenem obdobju z namenom upiranja komunističnemu režimu, njegovega zavračanja in tudi zavračanja njegove ideologije, se po določbah navedenega zakona štejejo za pravična, moralno upravičena in jih je treba spoštovati.

[3] Sodba je dostopna na: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-87404"]}.
[4] Sodba je v angleščini dostopna na: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-107307"]}.
[5] Blažič, J. in Križaj, M. (2014): Dediščina komunizma v nekaterih evropskih državah. Raziskovalna naloga št. 36/2014. Dostopna na: https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2014/Dediscina_komunizma_v_nekaterih_evropskih_drzavah.pdf.

V letu 2016 je bil v parlamentarno proceduro vložen predlog sprememb navedenega zakona, ki bi za razliko od osnovne dikcije prepovedal tudi nadaljnji obstoj različnih simbolov, spomenikov ter drugih objektov iz komunističnega obdobja na javnih mestih; vse navedeno bi se prestavilo v Muzej socialistične umetnosti. Predlog sprememb je bil v prvem branju sprejet, potem pa ga je vlada po razgretih razpravah v parlamentu umaknila, pri čemer se je pojavil dvom, ali je sploh možno sprejeti tak zakon o polpretekli zgodovini (Melaproject, spletna stran).

Pri pregledu vsebine predloga sprememb zakona[6] lahko ugotovimo, da je precej razširjen glede na osnovno verzijo in tudi konkretiziran. Med drugim bi se morali z javnih mest odstraniti vsi kipi, skulpture, gradbeni objekti, simboli, slogani, fotografije ter drugi znaki in sploh izdelki, ki so bili oblikovani bodisi med komunističnim režimom ali pa kasneje, vendar so namenjeni hvaljenju oz. poveličevanju tega režima. Če se določeni objekti oz. predmeti ne bi mogli takoj odstraniti, bi se jih moralo vidno označiti z zapisom, da so povezani s kriminalnim komunističnim režimom. Za kršitve so bile predvidene denarne kazni – posebej za fizične in posebej za pravne osebe.

Iz vsega navedenega in iz drugi pregledanih virov izhaja, da v Bolgariji nošenje zastav in drugih simbolov iz komunističnega obdobja ni prepovedano.

2.2 Češka

Na Češkem ni zakonodaje, ki bi izrecno prepovedovala komunistične oz. fašistične simbole. Kazenska zakonodaja prepoveduje določene ideologije, pri čemer ne komunizem ne fašizem nista izrecno omenjena (ECPRD 3517). V preteklosti so že bili zakonski predlogi Senata, da bi se prepovedali komunistični simboli, a niso bili uspešni (vir: Radio Praha). Na Češkem deluje Komunistična stranka Češke in Moravske, ki ima trenutno 15 sedežev v Poslanski zbornici (Wikipedia 1).

Veljavni Kazenski zakon v 403. členu prepoveduje ustanavljanje, podpiranje in propagiranje gibanj, ki imajo za cilj omejevanje človekovih pravic in svoboščin. Kdor ustanovi, propagira ali podpira gibanje, ki si dokazano prizadeva za zatiranje človekovih pravic ali ki spodbuja rasno, etnično, nacionalno, razredno ali versko sovraštvo ali sovraštvo zoper drugo skupino ljudi, se kaznuje z zaporno kaznijo od 1 do 5 let. Strožja kazen zapora od 3 let od 10 let je predpisana, če se dejanje stori v npr. organizirani skupini (ECPRD 3517).

Omeniti je treba, da je podobno določbo imel že kazenski zakon nekdanje Češkoslovaške, s tem da je bila leta 1991 sprejeta sprememba, po kateri je zakon kot primer takega gibanja izrecno navajal komunizem in fašizem. Ustavno sodišče sicer ni ugotovilo protiustavnosti take določbe, a je opozorilo, da ni prepovedano podpiranje komunizma ali fašizma samo po sebi, temveč le toliko in takrat, ko si gibanje dokazano prizadeva (oz. ima za cilj) zatiranje človekovih pravic in svoboščin državljanov ali ko spodbuja rasno, etnično, nacionalno itd. sovraštvo. Tako tudi za komunizem velja, da vsebuje ideje, ki bi bile lahko inkriminirane po kazenskem zakonu (npr. nasilen prevzem oblasti, teorija diktature proletariata), pa tudi ideje, ki niso prepovedane (ideja o brezrazredni družbi). Ustavno sodišče je ugotovilo, da bi pomenila prepoved podpore ali propagiranja tudi takih idej kršitev svobode izražanja.
Zaradi te ustavne odločbe je bila navedba komunizma in fašizma iz kazenskega zakona Češkoslovaške črtana, ne vsebuje pa je niti veljavni češki kazenski zakonik (povzeto po Beneška komisija 1, str. 8).

[6] ЗАКОН за изменение и допълнение на Закона за обявяване на комунистическия режим в България за престъпен.

Beneška komisija omenja primer slučajno odkritega mozaika rdeče zvezde in srpa ter kladiva na fasadi neke hiše. Mozaik je bil iz sedemdesetih let, odkrili pa so ga leta 2011, ko so odstranili nek reklamni pano. Policija je vloženo ovadbo zavrgla z utemeljitvijo, da noben predpis ne določa, kateri simboli so avtomatično prepovedani, zato je treba presojati od primera do primera. Rdeča zvezda in srp ter kladivo se običajno povezujejo s komunizmom, a imajo širši pomen, saj srp ter kladivo simbolizirata povezavo delavcev in kmetov proti kapitalu, rdeča zvezda pa je tradicionalno simbol svobode, ki se uporablja tudi izven komunističnih krogov. Razkritje mozaika v konkretnem primeru ni imelo za cilj propagiranja komunizma, pri čemer pa tudi morebitno propagiranje komunizma ne spada vedno pod prepoved kazenskega zakonika, saj tudi komunizem ne zasleduje vedno le nezakonitih ciljev. Komunistični simboli so prepovedani le v povezavi s smerjo komunizma, ki si prizadeva priti na oblast s silo, si želi ukiniti svobodne volitve ali pridiga o diktaturi proletariata in vodilni vlogi komunistične stranke (povzeto po Beneška komisija 1, str. 13-14).

2.3 Estonija

Javna uporaba simbolov obeh držav, ki sta okupirali Estonijo, ni prepovedana in torej tudi ni kazniva – ne kot kaznivo dejanje in ne kot prekršek. Kot državi, ki sta okupirali Estonijo, se navajata nacistična Nemčija (1941–1944) in Sovjetska zveza (1944–1991) (ECPRD, št, 3517).

Ravno tako ta država nima zakonodaje, ki bi izrecno prepovedovala propagando nacističnega, komunističnega ali drugega režima, ki zatira človekove pravice in svoboščine. To velja tudi za uporabo simbolov teh režimov (ECPRD, št. 3572).

V preteklosti pa so bili že podani predlogi za prepoved uporabe simbolov totalitarnih režimov. S tem v zvezi v nadaljevanju navajamo dva primera.

V začetku leta 2007 je bil v prvi obravnavi potrjen predlog zakona o prepovedi javnega prikazovanja totalitarnih simbolov. S tem zakonom bi se dopolnile določbe estonskega Kazenskega zakonika. Prepovedano bi bilo vsakršno politično motivirano razkazovanje sovjetskih in nacističnih simbolov na javnih mestih. Kot simboli so bili navedeni: zastave, grbi, drugi atributi in slogani Sovjetske zveze ter njene Komunistične partije, po drugi strani pa tudi Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP) in njenih posebnih odredov SS. Zagrožene so bile denarne kazni in zaporne kazni v trajanju do treh let. Zakon na koncu ni bil sprejet (Jamestown, spletna stran).

V letu 2015 pa je estonski minister za pravosodje Urmas Reinsalu objavil, da se v okviru njegovega resorja pripravlja osnutek zakona, s katerim bi se v državi prepovedalo javno razkazovanje komunističnih in nacističnih simbolov. Ob tem je navedel, da se mu zdi primerno prepovedati simbole obeh nehumanih režimov, ki sta okupirala Estonijo. Po osnutku bi bili za zagotavljanje spoštovanja prepovedi zadolženi organizatorji javnih shodov. Kršitev določb zakona bi bila opredeljena kot prekršek in ne kot kaznivo dejanje (The Moscow Times, spletna stran). Po podrobnem pregledu zakonodajne spletne strani (*Riigi Teataja*) in po pregledu drugih spletnih virov je bilo ugotovljeno, da navedeni osnutek zakona še ni bil sprejet.

2.4 Hrvaška

Hrvaška zakonodaja ne vsebuje določbe, ki bi izrecno prepovedovala in kaznovala prav določeno vrsto simbolov. V nekaterih primerih pa pridejo v poštev določila zakonodaje o prekrških zoper javni red in mir, o javnem zbiranju itd.

Zakon o prekrških zoper javni red in mir v 5. členu določa, da se z denarno kaznijo od 50 do 300 DEM[7] ali z zaporom do 30 dni kaznuje, kdor na javnem kraju izvaja ali predvaja pesmi, skladbe ali besedila oziroma nosi simbole, besedila, slike ter risbe in z njimi krši javni red in mir.
Zakon o javnem zbiranju pa predpisuje, da se z denarno kaznijo od 1.000 do 3.000 HRK kaznuje, kdor nosi uniformo ali dele uniforme, oblačila, oznake ali druge znake, ki spodbujajo ali pozivajo k vojni, uporabi nasilja ali k nacionalnemu, rasnemu ali verskemu sovraštvu ali h kakršnikoli obliki nestrpnosti (37. člen). Takih oblačil oz. simbolov ne smejo nositi tudi udeleženci mirnih shodov in javnih protestov.
Zakon o preprečevanju neredov na športnih tekmovanjih z denarno kaznijo od 2.000 do 15.000 HRK ali z zaporno kaznijo do 30 dni za prekršek sankcionira fizično osebo, ki skuša ali dejansko prinese in prikaže na športni prireditvi transparent, zastavo ali drug predmet, ki vsebuje oznake, ki izražajo ali spodbujajo sovraštvo ali nasilje na temelju rasne, narodnostne, regionalne ali verske pripadnosti.
Kazenski zakonik prepoveduje javno spodbujanje k nasilju in sovraštvu (člen 325): kdor v tisku, po radiju, televiziji, po računalniškem sistemu ali mreži, na javnem shodu ali kako drugače javno poziva k nasilju ali sovraštvu ali javno prikazuje letake, slike ali druge predmete, ki spodbujajo sovraštvo zoper skupino ljudi ali njenega pripadnika zaradi njegove rase, vere, nacionalne ali etnične pripadnosti, porekla, barve, spola, spolne usmerjenosti, spolne identitete, invalidnosti ali druge značilnosti, se kaznuje z zaporom do 3 let.
Podobno določbo ima tudi Zakon o preprečevanju diskriminacijo, ki prepoveduje, da bi kdo prizadel čast drugega iz podobnih osebnih okoliščin, a navedeni zakon ne omenja posebej simbolov.
Tudi primerov kazenskih postopkov po 325. členu KZ v praksi še ni bilo, bilo pa je nekaj odločb, izdanih v prekrškovnih postopkih (vse po ECPRD 3572).

Hrvaška vlada je marca 2017 imenovala Svet za soočanje s posledicami vladavine nedemokratičnih režimov, ki mu je predsedoval akademik Zvonko Kusić. Svet je imel nalogo, da za vlado pripravi priporočila o soočanju s preteklostjo in priporočila o pravni regulaciji uporabe in izobešanja (*isticanje*) obeležij, znakov in simbolov nedemokratičnih režimov. Po enem letu je konec februarja 2018 Svet izdal gradivo[8] na 30 straneh, ki je sestavljeno iz prvega bolj zgodovinskega dela (*Temeljna polazišta i preporuke*) in iz drugega dela, ki vsebuje normativne rešitve (*O posebnom normativnom uređenju simbola, znakovlja i drugih obilježja totalitarnih režima i pokreta).* V slednjem se je Svet med drugim opredelil tudi do simbolov antifašističnega boja v drugi svetovni vojni (npr. rdeča zvezda), ki jih »*Svet ne šteje za sporne. Po drugi strani pa je jasna njihova zgodovinska kompromitacija v času jugoslovanske komunistične vladavine in potem še v času oborožene agresije na Republiko Hrvaško, zaradi česar štejejo (tudi) med sporna obeležja. Zato ni nesprejemljivo izrecno prepovedati njihovo javno rabo ali koriščenje na javnih mestih, če se s tako rabo ali koriščenjem kršijo človekove pravice s pozivanjem k uporabi nasilja, k nacionalnemu, rasnemu ali verskemu sovraštvu ali h kakršni obliki nestrpnosti v nasprotju z 39. členom ustave. Ker pa veljavna zakonodaja že prepoveduje sovražni govor, kar zajema tudi te simbole, še ena izrecna prepoved njihove javne rabe zavisi od zakonodajalčeve ocene o njeni smotrnosti.«*
Svet pa »*ne smatra kot nesprejemljivo izrecno prepoved javne rabe vseh simbolov, ki so že na prvi pogled (*prima facie*) sporni simboli sovraštva, to so sporni simboli, ki se istovetijo z idejami totalitarizma in so njihovi nosilni simboli. Taki primeri prima facie spornih obeležij so fašistični rimski pozdrav, t.i. Hitlerjev pozdrav z besedami »sieg heil«, nacistični znak kljukastega križa, nacistični znak SS, četniška kokarda, ustaški U in ustaški pozdravi (»za dom i poglavnika« in »za dom spremni«)«*.

[7] Zakon iz leta 1977 še ni bil spremenjen in so zneski še v DEM (ECPRD 3572).
[8] V hrvaškem jeziku je z naslovom *Dokument dijaloga* dostopno na: https://www.tportal.hr/media/file/0b59050c9aa9e30248d4381a3aaf5b1a.

Kljub temu Svet »*ne priporoča sprejema posebnega zakona, ki bi uredil javno rabo spornih obeležij, ker tak poseben zakon v hrvaških razmerah ni nujen, njegov sprejem in izvajanje pa bi lahko imela nasprotne učinke od tistih, ki se jih želi doseči«.* (Dokument dijaloga).

V Svetu je delovalo 17 strokovnjakov z raznih znanstvenih področij in različnih političnih usmeritev. Njegov predsednik je poudaril, da »*je glede na številne probleme, katerih se dotika, dokument za posamezne člane sprejemljiv, medtem ko je za nekatere člane le deloma sprejemljiv*« (Dokument dijaloga).
Tudi v javnosti in v delu Sveta je bil dokument deležen kritik, ker je po eni strani v določenih izjemnih primerih dopustil ustaški pozdrav »*Za dom spremni*« in pa tudi, ker med t.i. »na prvi pogled sporne simbole sovraštva« ni uvrstil komunističnih simbolov (vir: Novi list, Vecernji.hr in Globus).
Kot bi izhajalo iz javno dostopnih podatkov, je bil doslej edini rezultat opisanega dokumenta na zakonodajnem področju predlog spremembe zakona o grobovih, ki naj bi prepovedal napise velikosrbskih idej in parol na nagrobnih spomenikih (vir: Jutarnji list 1 in 2).

2.5 Italija

Italijanska ustava v XII. členu prehodnih in končnih določb prepoveduje ponovno organiziranje fašistične stranke v kakršnikoli obliki.

Za realizacijo tega ustavnega določila je bil v letu 1952 sprejet poseben zakon (*Legge Scelba*);[9] ta v 1. členu opredeljuje fašistično stranko kot združenje, gibanje ali skupino najmanj 5 ljudi, ki zasledujejo protidemokratične cilje, lastne fašistični stranki, pri čemer uporabljajo grožnje ali nasilje kot metodo političnega delovanja, se zavzemajo za odpravo ali omejevanje ustavno zagotovljenih pravic, propagirajo rasizem, zasramujejo demokracijo, njene institucije in vrednote odporniškega gibanja ter poveličujejo predstavnike fašističnega gibanja, njegova načela, delovanje in metode, prirejajo pa tudi manifestacije fašističnega značaja na prostem. Za kaznivo dejanje, ki ga predstavlja opisano delovanje, je v 2. členu navedenega zakona zagrožena zaporna kazen od dveh do petih let in denarna kazen od 258,23 do 2582,29 EUR[10] (za sodelovanje) ter od petih do dvanajstih let in denarna kazen od 516,46 do 5164,57 EUR za organiziranje, aktivno podporo in vodenje fašistične stranke.

Poleg navedenih glavnih kazni zakon v zvezi z navedenim kaznivim dejanjem napotuje tudi na Kazenski zakonik (*Codice penale*), ki določa stranske kazni (*pene accessorie*). V skladu s prvim odstavkom njegovega 29. člena je na splošno določena prepoved opravljanja javnih funkcij (*l'interdizione dai pubblici uffici*); v primeru obsodbe na dosmrtno ječo ali na nepogojno zaporno kazen v trajanju najmanj petih let je ta prepoved trajna, v primeru obsodbe na nepogojno zaporno kazen v trajanju najmanj treh let pa prepoved opravljanja javnih funkcij traja 5 let. Pobudniki, organizatorji in vodje imajo v primeru kakršnekoli obsodbe za navedeno kaznivo dejanje v skladu z 28. členom Kazenskega zakonika za 5 let prepoved aktivne in pasivne volilne pravice, pri čemer ne morejo biti izvoljeni niti v volilne komisije, poleg tega pa nimajo nobenih drugih političnih pravic; v tem času tudi ne smejo opravljati plačane ali neplačane javne funkcije ali biti zaposleni kot javni uslužbenci. Za druge osebe, ki zgolj sodelujejo, velja v primeru obsodbe samo prepoved volilne pravice in začasna ukinitev političnih pravic.

[9] *Legge 20 giugno 1952, n. 645; Norme di attuazione della XII disposizione transitoria e finale (comma primo) della Costituzione*. http://www.normattiva.it/ricerca/semplice.
[10] V italijanski zakonodaji na spletni strani Normattiva so nekatere denarne kazni navedene še v lirah, zato smo v tem besedilu za preračunavanje v evre uporabili pretvornik valut CoinMill.com - Il convertitore di valuta.

Legge Scelba nadalje v 5. členu določa kaznivo dejanje fašističnih manifestacij (*Manifestazioni fasciste*), ki se izvrši s tem, ko nekdo na javnih zborovanjih izvaja manifestacije, značilne za fašistično stranko ali nacistične organizacije. Zagrožena je zaporna kazen do treh let in denarna kazen od 103,29 do 258,23 EUR. Sodnik lahko storilcu za 5 let izreče tudi stranske kazni v skladu z 28. členom Kazenskega zakonika (glej zgoraj).

V navedenem členu in tudi v celotnem zakonu sicer neposredno ni govora o nošenju zastav in drugih simbolov, vendar pa iz njegove vsebine in tudi iz odgovora italijanskega parlamenta izhaja, da je nošenje zastav in drugih simbolov po vsebini sestavni del zgoraj navedenih manifestacij. (ECPRD 3517).

Za obravnavano tematiko je pomemben še zakonski dekret iz leta 1993 (*Legge Mancino*), ki se nanaša na prepoved rasne, etnične in verske diskriminacije.[11] Med drugim v 1. členu določa, da je prepovedana vsaka organizacija, združenje, gibanje ali skupina, ki ima med svojimi cilji spodbujanje diskriminacije ali nasilja iz rasnih, etničnih, nacionalnih ali verskih motivov. Kdor sodeluje v teh oblikah združevanja ali jih podpira, se kaznuje z zaporom od šestih mesecev do štirih let. Pobudniki ali vodje pa se kaznujejo z zaporom od enega do šestih let (deloma povzeto po Blažič in Žagar, 2013).

Navedeni zakonski dekret še določa, da se z zaporom do treh let ali z denarno kaznijo od 103,29 do 258,23 EUR kaznuje, kdor na javnih shodih razkazuje embleme in simbole organizacij oziroma združenj, ki podpirajo diskriminacijo. Prepovedan je dostop na športne prireditve osebam, ki nosijo s seboj take embleme ali simbole; v tem primeru je zagrožena zaporna kazen v trajanju od treh mesecev do enega leta (2. člen). Tudi v tem primeru fašistični simboli niso izrecno navedeni, vendar pa iz vsebine navedenega člena in iz konteksta odgovora italijanskega parlamenta na vprašanje ECPRD št. 3517 (glej zgoraj) izhaja, da se prepoved dejansko nanaša tudi nanje.

V zadnjem obdobju je bil *Legge Mancino* iz leta 1993, ki je v osnovi usmerjen zoper nacistično in fašistično ideologijo, predmet kritik s strani aktualne oblasti; predlagana je bila celo njegova odprava.[12] Konkreten predlog je avgusta 2018 na facebooku podal minister za družino in invalide Lorenzo Fontana. Med drugim je objavil, da je zakon »*sredstvo, s katerim globalisti svoj protiitalijanski rasizem skrivajo pod videzom protifašizma*«. Kmalu po objavi predloga je predsednik vlade Conte izjavil, da ni sprejemljiv, ker so pravni instrumenti, ki nasprotujejo propagandi in spodbujanju nasilja ter vseh vrst diskriminacije, nedotakljivi. Podpredsednika vlade Salvini in Di Maio predloga za odpravo zakona na koncu sicer nista podprla, vendar tudi nista izrecno ocenila, da bi bil sam zakon koristen (Berlino Magazine. Spletna stran).

V letu 2017 je bil v parlamentarno proceduro vložen predlog zakona (*Legge Fiano*), ki je predvideval kazni za tiste, ki bi propagirali slike ali vsebine, tipične za fašistično stranko ali nemško nacistično gibanje ter ideologijo, tudi prek izdelovanja, razširjanja ali prodajanja predmetov, ki predstavljajo ljudi, slike ali simbole, tesno povezane s temi strankami, gibanji in ideologijami. Kazen je predvidena za vse tiste, ki bi javno razkazovali te predmete, slike ali simbole (ECPRD, št, 3517). Gre torej za izrecno sankcioniranje propagande fašizma in nacizma, ki bi na nek način dopolnjevalo določbe splošnejšega *Legge Scelba* iz leta 1952.

[11] Decreto-Legge 26 aprile 1993, n. 122; Misure urgenti in materia di discriminazione razziale, etnica e religiosa. Kasneje je bil spremenjen v zakon (Legge 25 giugno 1993, n. 205). http://www.normattiva.it/ricerca/semplice.

[12] Že v letu 2014 je takratna Severna liga (predhodnica Lige) predlagala referendum za odpravo navedenega zakonskega dekreta, češ da se z njim zatira svoboda; nasprotoval naj bi 21. členu ustave, ki govori o svobodi govora.

Na spletni strani Senata je dostopno besedilo predloga spremembe Kazenskega zakonika in *Legge Scelba*; v določenem delu naj bi namreč *Legge Fiano* spremenil njuno besedilo. V Kazenskem zakoniku je bila predlagana uvedba novega člena 293-bis (Propaganda fašističnega in nacističnega režima). Zagrožena kazen za zgoraj navedena dejanja je bila od šestih mesecev do dveh let. Poleg tega predlog zakona vsebuje tudi spremembo prvega odstavka 5. člena *Legge Scelba*, ki določa kaznivo dejanje fašističnih manifestacij; po osnovni dikciji je zanj zagrožena samo kazen zapora do treh let, predlog pa poleg tega določa še minimalno kazen v trajanju šestih mesecev (Senat, osnutek zakona, spletna stran).

Po podatkih na spletni strani *Senata* je bil predlog zakona, ki ima številko 2900 (*Atto Senato n. 2900*) in je bil v prvem branju že potrjen v spodnjem domu (*Camera dei Deputati*), dne 22. novembra 2017 posredovan v obravnavo pristojnemu senatnemu odboru. Od takrat dalje spremembe njegovega statusa niso bile zabeležene (Senat, Atto Senato n. 2900).

Glede okoliščin v zvezi s sprejemanjem tega zakonskega predloga je iz nekaterih virov zaznati oceno, da je brezpredmeten in da torej nima možnosti za uveljavitev, zlasti glede na aktualno razmerje moči v parlamentu (glej npr. Giornalettismo, spletna stran).

2.6 Latvija

Latvijska ustava že v preambuli določa, da latvijski narod ni priznal okupatorskih režimov, da se jim je upiral in da je ponovno pridobil svobodo z vzpostavitvijo narodne neodvisnosti 4. maja 1990 na temelju državne kontinuitete. Narod časti svoje borce za svobodo, časti spomin na žrtve tujih oblasti in obsoja komunistični in nacistični totalitarni režim ter njegove zločine (Latvijska ustava).

Zakon o javnih zbiranjih in zborovanjih (*Law on Meetings, Processions, and Pickets*) predpisuje, da je na zbiranjih, zborovanjih ali drugih protestih treba spoštovati predpise o javnem redu. Na teh dogodkih je prepovedano napadati neodvisnost Republike Litve, spodbujati nasilne spremembe političnega sistema v državi, pozivati h kršenju predpisov, spodbujati nasilje, narodnostno ali rasno sovraštvo, razkrivati nacistično, fašistično ali komunistično ideologijo, propagirati vojno ali napeljevati h kaznivim dejanjem ali drugim kršitvam.
Udeleženci ne smejo na takem dogodku uporabljati zastave, grbov ter simbolov (tudi ne v stilizirani obliki) ali peti himne nekdanje ZSSR, Socialistične republike Latvije ali nacistične Nemčije.

Podobno tudi Zakon o javnih zabavnih in prazničnih dogodkih (*Law on Safety of Public Entertainment and Festivity Events)* prepoveduje na tovrstnih dogodkih rabo (tudi v stilizirani obliki ne) zastave, grbov, himne nekdanje ZSSR, njenih republik ali fašistične Nemčije, svastike, oznak SS ter sovjetskih simbolov (srp in kladivo, peterokraka zvezda), razen če njihova raba ni namenjena poveličevanju totalitarnih režimov ali opravičevanju storjenih kaznivih dejanj.

Sankcije so določene v Zakonu o prekrških. Za kršitev obeh opisanih zakonov se fizični osebi izreče opozorilo ali denarna kazen do 300 EUR, pravni osebi pa do 2.900 EUR. Če se kršitev roku 1 leta po izrečeni sankciji ponovi, se fizični osebi izreče denarna kazen do 700 EUR in pravni osebi do 7.100 EUR (povzeto po ECPRD 3572).

2.7 Litva

V letu 2008 je bila sprejeta sprememba Zakona o zborovanjih (*Law on Meetings*), ki prepoveduje shode oz. zbiranja, če udeleženci prikazujejo zastavo ali grb nacistične Nemčije, ZSSR ali Socialistične republike Litve. Prepovedani so tudi zastave, grbi ali uniforme, katerih del so navedeni simboli ter podobe vodij Nemške nacionalsocialistične stranke ali KP Sovjetske zveze, ki so bili odgovorni za represijo nad litovskim narodom, simboli in uniforme nacističnih in komunističnih organizacij in zastave ter značke, sestavljene na njihovi osnovi, nacistična svastika, sovjetski srp in kladivo ter sovjetska peterokraka zvezda. Prepovedano je tudi izvajanje nacionalnih himn nacistične Nemčije, Sovjetske zveze in Socialistične republike Litve.

Zakon o prekrških od leta 2008 prepoveduje vse načine prikazovanja navedenih komunističnih in nacističnih simbolov razen v muzejskih razstavah, v učnem gradivu o zgodovinskih dejstvih in o totalitarnih režimih, za znanstvene namene, umetnost in za trgovino s starinami. Dovoljena je raba kot simbola sodobnih obstoječih držav ali s strani udeležencev druge svetovne vojne, ki nosijo svoje uniforme.
Za vse druge rabe simbolov komunizma ali nacizma je po tem zakonu predpisana denarna kazen med 150 in 300 EUR, prepovedan predmet pa se zaseže (ECPRD 3517 in 3572).

2.8 Madžarska

V 335. členu Kazenskega zakonika[13] je določeno, da (če ne gre za težje kaznivo dejanje) stori prekršek in se kaznuje s krajšo prostostno kaznijo, kdor razširja, uporablja pred širšo javnostjo ali javno razkazuje:
- svastiko,
- označbo SS,
- suličasti križ,[14]
- srp in kladivo,
- peterokrako rdečo zvezdo ali
- podobe, ki prikazujejo simbole iz prejšnjih alinej,

pri čemer pride do kršitve javnega red in miru, posebej v smislu žalitve dostojanstva žrtev totalitarističnih režimov.

V 46. členu Kazenskega zakonika je opredeljena krajša prostostna kazen (*Az elzárás*, v angleškem prevodu *Custodial Arrest*), ki se določa v dnevih. Minimalno trajanje krajše prostostne kazni je 5 dni, maksimalno pa 90 dni. Izvaja se v zavodih za prestajanje kazni.

Pred sprejetjem Kazenskega zakonika v letu 2012 je bil glede prepovedi uporabe totalitarističnih simbolov v veljavi člen 269/B Kazenskega zakonika iz leta 1978. Člen se je v osnovi ujemal s sedanjo dikcijo 335. člena. Razlika je bila predvsem v tem, da je bila v prejšnjem zakonu predpisana globa, sedaj pa je zagrožena kratkotrajna prostostna kazen.[15] V zvezi s tem določilom je Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) v marcu leta 2012 odločilo, da je madžarska država kršila pravico do javnega izražanja mnenj vodji levičarske

[13] *2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről*. Člen v sedanji obliki je bil v Kazenski zakonik vključen leta 2013.
[14] Suličasti oz. puščičasti križ je bil simbol Madžarske stranke suličastega križa (*Nyilaskeresztes Párt*). Šlo je za organizacijo fašistične narave, ki je bila na oblasti od oktobra 1944 do aprila 1945 (ECPRD, št. 3517). Za pripadnike stranke se je uporabljala označba "njilaši".
[15] Poleg tega je bila v prejšnjem 269/B členu določena izjema glede uporabe uradnih državnih simbolov drugih držav in glede uporabe simbolov v okviru znanosti, umetnosti, izobraževanja oziroma v zvezi s pojasnjevanjem preteklega dogajanja sedanjim rodovom; prepoved uporabe simbolov v vseh navedenih primerih ni veljala.

Delavske stranke Madžarske Janosu Fratanolóju, ki je bil pred sodiščem obsojen zaradi javnega nošenja peterokrake rdeče zvezde.[16]
Ustavno sodišče je nato 19. februarja 2013 odločilo, da je člen 269/B Kazenskega zakonika, ki določa prepoved uporabe simbolov totalitarizma, v nasprotju z načelom pravne varnosti in v tem kontekstu s pravico do svobode izražanja.[17] Upoštevalo je tudi omenjeno odločitev ESČP. Prepoved navedenih simbolov je po oceni Ustavnega sodišča določena samo na splošno, treba pa bi bilo opredeliti tudi namen, način uporabe vsakega simbola in rezultat take uporabe. Ker vsega tega ni, lahko v praksi pride do zelo različnih sodb v posameznih primerih, kar pa ne omogoča pravne varnosti in tudi omejuje pravico do izražanja (več o tem glej Blažič in Žagar, 2013).

Ko je Ustavno sodišče razveljavilo navedeno določbo, je to storilo z učinkovanjem od 30. aprila 2013. S tem je hotelo preprečiti, da bi bilo navedeno področje v vmesnem času neurejeno, obenem pa je želelo zakonodajalcu omogočiti pripravo novega člena, ki bi bil v skladu z ustavnimi načeli. Obenem je takrat opozorilo, da pripombe iz navedene odločbe po vsebini veljajo tudi za 335. člen v tistem času že razglašenega, a še ne uveljavljenega novega Kazenskega zakonika (The Constitutional Court of Hungary, spletna stran). Kljub tem pripombam Ustavnega sodišča pa 335. člen novega Kazenskega zakonika velja v zgoraj opisani dikciji.

2.9 Nemčija

V Nemčiji ni posebnega zakona, ki bi prepovedoval določene simbole, temveč prepoved velja po Kazenskem zakoniku[18]. V 86.a členu je prepovedano razširjati simbole prepovedanih protiustavnih strank ali društev ali jih uporabljati na javnih shodih oz. v materialih (*Schriften*[19]). Predmete s takimi simboli za razširjanje in uporabno v domovini ali tujini je prepovedano proizvajati, skladiščiti, uvažati in izvažali. Pod simbole štejejo zlasti zastave, znaki oz. odlikovanja, deli uniform, gesla (parole) in pozdravi. Leta 1994 je bil dodana določba, da so prepovedani tudi simboli, ki so tako podobni originalnim, da se jih da zamenjati s pravimi (npr. narobe obrnjen kljukasti križ).
Predpisana kazen za vse opisane izvršitvene načine je zapor do 3 let ali denarna kazen.

Zakon podrobneje ne določa, za katere simbole gre. Določba pa ima vedno večji pomen, saj se v Nemčiji širijo razna gibanja, zlasti na skrajni desnici, ki uporabljajo nacistične simbole. Poleg levih ekstremističnih skupin se pojavljajo tudi ekstremistične tuje organizacije, zlasti na področju islamizma[20]. Sodni primeri na tem področju so vse številnejši, neredko grejo vse do zveznega ustavnega sodišča, vzbujajo velik interes medijev in številne javne diskusije.

---

[16] Omeniti je treba tudi podobno odločbo ESČP v zadevi Vajnai proti Madžarski še iz leta 2008, ki je omenjena v uvodu in bo na kratko prikazana še v nadaljevanju, in sicer pri Poljski, saj jo je Ustavni tribunal Republike Poljske uporabil pri svojem odločanju.
[17] Vlagatelj zahteve je sicer izpodbijal navajanje peterokrake rdeče zvezde med ostalimi simboli totalitarizma, Ustavno sodišče pa je zadevo obravnavalo v celoti, saj navedeni člen prepoveduje uporabo vseh vrst totalitarističnih simbolov.
[18] V nemščini dostopno besedilo: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html.
[19] Pod gradivo (*Schrift*) se razume tudi avdiovizualne medije, medije za shranjevanje podatkov (*data storage media*), ilustracije in druge upodobitve.
[20] Več o prepovedanih organizacijah oz. društvih gl. spletno stran Zveznega notranjega ministrstva: https://www.bmi.bund.de/DE/themen/sicherheit/extremismus-und-terrorismusbekaempfung/vereinsverbote/vereinsverbote-node.html. Gl tudi gradivo Rechtsextremismus: Symbole, Zeichen und verbotene Organisationen, ki je dostopno na: https://www.verfassungsschutz.de/download/broschuere-2018-10-rechtsextremismus-symbole-zeichen-und-verbotene-organisationen.pdf.

V povezavi s členom Kazenskega zakonika, ki prepoveduje širjenje propagandnega materiala prepovedanih organizacij (86. člen), so prepovedani simboli:

- političnih strank, ki jih je prepovedalo Zvezno ustavno sodišče,
- organizacij oz. društev, ki so prepovedane, ker so usmerjene zoper ustavni red ali zoper sožitje med narodi,
- nekdanjih organizacij nacionalsocializma.

V zgodovini sodobne Nemčije sta bili doslej prepovedani le dve politični stranki: neonacistična Sozialistische Reichspartei (SRP), ki je bila prepovedana 1952, in štiri leta kasneje prepovedana Komunistična stranka Nemčije (KPD). Številčnejše so prepovedane organizacije in društva, za njihovo prepoved ni pristojno ustavno sodišče, temveč notranje ministrstvo. Primeri so: Nemška alternativa (Deutsche Alternative), Nacionalsocialistična fronta, Wiking-Jugend, Blood and Honour Division Deutschland. Med tuje islamistične oz. tuje prepovedane organizacije sodijo Kurdistan-komitee, Združenje islamističnih društev in občin (*der Kalifatsstaat*), Al-Aqsa itd. Med nekdanje organizacije nacionalsocializma spadajo NSDAP (Nemška delavska nacionalsocialistična stranka) in vsa njej podrejena združenja (SA, SS, Hitlerjeva mladina, Zveza nemških deklet idr.).

Prepovedni so vsi vizualni in akustični simboli, ki se jih omenjene organizacije poslužujejo ali so se jih posluževale s ciljem, da s propagando opozorijo na svoje politične cilje. Mednje sodijo zastave, znaki oz. odlikovanja (*Abzeichnen*) in deli uniform: npr. kljukasti križ, rjava uniforma NSDAP, uniforme SS, znaki oz. simboli prepovedane Blood and Honour Divsion Deutschland, simboli Delavske stranke Kurdistana (PKK), simboli Nacionalne osvobodilne fronte Kurdistana, simboli Združenja islamističnih društev in občin (*der Kalifatsstaat*). Na levem polu so prepovedani simboli Komunistične stranke Nemčije (KPD). Za srp in kladivo, ki je v svetovnem merilu močno razširjen znak komunističnih strank, pa velja, da je znak prepovedan le kot simbol prepovedane KPD, sicer pa ne. Zanimivo je, da v Nemčiji od leta 1968 deluje Deutsche Kommunistische Partei (DKP), ki ni prepovedana. Stranka uporablja simbol srpa in kladiva ter rdeče zvezde[21]. Nekoliko bolj zapleteno vprašanje je glede mladinske organizacije FDJ (*Freie Deutsche Jugend*). Zahodnonemško krilo FDJ-West je bilo prepovedano, medtem ko je v DDR mladinska organizacija neovirano delovala. Po prevladujočem mnenju so simboli in modra uniforma FDJ zdaj prepovedani, vendar v praksi takih kazenskih postopkov ni bilo.
Prepovedne so razne parole in pozdravi (*Heil Hitler*, *Sieg Heil*), dvignjena desnica, pozdrav Vse za Nemčijo (*Alles für Deutschland*), pozdravi Hitlerjeve mladine, SS itd. Enako velja za pesmi in himne NSDAP, lahko je prepovedano le besedilo ali le melodija. Sem sodi tudi npr. nošenje majice, na kateri je natisnjen nekoliko modificiran citat iz prepovedane pesmi.
Portret oz. upodobitve Hitlerja so tudi simbol v smislu 86.a člena Kazenskega zakonika, saj so v času nacionalsocializma bili množični simbol NSDAP in nacistične države. Sodišče je npr. prepovedalo upodobitev Hitlerja na turistični razglednici Obersalzberga, kjer je imel svojo rezidenco. Nasprotno pa npr. upodobitve Rudolfa Hessa, Goebbelsa ali v novejšem času Abdulaha Öcalana iz PKK niso simbol v smislu Kazenskega zakonika.
Prepovedane so vse oblike uporabe simbolov, tudi enkratno provokativno, šaljivo dejanje. Pomembno je, da se uporaba simbola odvija javno, na shodu ali z razširjanjem pisanja (*Schriften*). Obstajati mora možnost javnega dostopa nedoločnega števila ljudi do simbolov, četudi do tega dejansko ne pride. Po sodni praksi ni dovolj, da nekdo nevpadljivo v javnosti nosi prstan s prepovedanim simbolom, prav tako niso prepovedane podobe Hitlerja, ki jih nekdo obesi v svojem stopnišču. Med dovoljene načine rabe pa sodijo umetniška, znanstvena, raziskovalna, izobraževalna raba simbolov in poročanje o raznih (sodobnih) dogodkih. V določenih primerih tako ni kaznivo nošenje uniforme SS v okviru zgodovinskega sprevoda, skupaj s številnimi drugimi zgodovinskimi uniformami. Po drugi strani pa je bila prepovedana prodaja igrač modelov letal z upodobljenim kljukastim križem (v celoti povzeto po ECPRD 3517).

[21] Gl. njeno spletno stran: http://blog.unsere-zeit.de/?page_id=55.

Nemški Kazenski zakonik (*Strafgesetzbuch*) v 130. členu - spodbujanje sovraštva (*Volksverhetzung*) med drugimi oblikami kaznivega dejanja z zaporno kaznijo do treh let ali globo kaznuje tistega, ki javno ali na shodu krši javni red in mir tako, da žali dostojanstvo žrtev z odobravanjem, poveličevanjem ali opravičevanjem nacističnega nasilja ali tiranije (*Willkürherrschaft*). Po stališču Zveznega ustavnega sodišča sem sodi tudi očitno odobravanje oz. opravičevanje nacizma s poveličevanjem odgovornih in simbolnih likov (*Symbolfiguren*) tega režima (šlo je za poveličevanje Rudolfa Hessa) (ECPRD 2155).

Kot je razvidno iz nekaterih medijev, se v Nemčiji občasno pojavljajo težnje, da bi se prepovedali simboli komunizma oz. DDR. Kot bi lahko izhajalo iz nekaterih člankov, se je za to zavzemala CDU, a naj bi svojo namero zaradi »visokih pravnih ovir« in »spremenjene družbene klime« pred časom opustila (povzeto po BZ-Berlin in po TAZ).

2.10 Poljska

Prepoved uporabe totalitarističnih simbolov je določena v 256. členu Kazenskega zakonika.[22] Prvi odstavek tega člena določa, da se z denarno kaznijo ali zaporno kaznijo do dveh let kaznuje, kdor javno propagira fašistično ali drugo totalitarno državno ureditev (*ustrój państwa*) ali pa spodbuja sovraštvo na osnovi nacionalne pripadnosti, etničnih, rasnih ali verskih razlik oz. zaradi ateizma. V drugem odstavku pa je določeno, da enaka zagrožena kazen velja tudi za osebo, ki z namenom razširjanja proizvaja, snema, uvaža, kupuje, hrani, poseduje, transportira ali predstavlja tiskovine, posnetke in druge predmete, ki vsebujejo gradivo iz prvega odstavka (javno propagiranje totalitarne državne ureditve oz. sovraštva) ali pa so ti predmeti nosilci fašistične, komunistične in druge totalitarne simbolike. Ne gre za kaznivo dejanje, če so navedena dejanja storjena v okviru umetniške, izobraževalne, zbirateljske ali znanstvene dejavnosti (tretji odstavek). V primeru obsodbe za kaznivo dejanje iz tega člena sodišče odredi zaplembo predmetov, tudi če niso bili v lasti storilca (četrti odstavek 256. člena Kazenskega zakonika).

Opisana dikcija zakona je po prvotnem namenu zakonodajalca pomenila tudi kaznovanje npr. nošenja komunističnih zastav in drugih simbolov. Vendar pa je bil z odločbo Ustavnega tribunala (*Trybunał Konstytucyjny*) št. K 11/10 z dne 19. julija 2011 del besedila navedenega člena ("*ali pa so nosilci fašistične, komunistične in druge totalitarne simbolike*") razglašen za protiustavnega. Kršena naj bi bila 42. (načelo, da ni kaznivega dejanja in kazni brez zakona) in 54. člen ustave (svoboda govora). Ustavni tribunal je v obrazložitvi navedel, da določba v kazenskopravnem smislu ni dovolj konkretizirana, saj je nenatančna, nejasna in nepravilna. Ni namreč seznama simbolov, ki bi bili prepovedani. To lahko pomeni negotovo pravno situacijo za osebo, ki bi iz različnih razlogov želela uporabljati simbole, za katere bi se lahko štelo, da so totalitarnega značaja. Kot primere je navedlo, da ni povsem jasno, ali bi za pregon zadoščala že sama rdeča zastava, ali morda rdeča zastava s srpom in kladivom, ali pa morda majica s portretom Che Guevare. Pri izvajanju navedene določbe bi lahko prišlo do resnih praktičnih problemov. Po drugi stani veljajo enake pripombe ustavnega tribunala tudi glede določenosti nosilcev fašističnih simbolov, vendar z izjemo svastike, ki je jasno povezana z nacionalsocializmom in njegovimi zločini zoper človečnost (odločba Ustavnega tribunala, spletna stran).

Ustavni tribunal je zaradi podobnosti ureditev na Poljskem in na Madžarskem pri svojem odločanju uporabil odločbo ESČP v zadevi Vajnai proti Madžarski iz leta 2008 (glej zgoraj), v kateri je bilo ugotovljeno, da je madžarsko sodišče s kazensko obsodbo politika, ki je javno nosil rdečo zvezdo, storilo kršitev 10. člena Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic

[22] *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny*.
http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf

in temeljnih svoboščin (EKČP), ki govori o svobodi govora oz. izražanja. Omejitve te svobode so upravičene samo, kadar so nujne v demokratični družbi. Nošenje simbolov, ki imajo lahko več pomenov, po mnenju ESČP ne predstavlja razloga za omejitve ali kazni, nujnost v demokratični družbi pa ni izkazana. Prepoved v členu 269/B madžarskega Kazenskega zakonika je bila torej preširoka (iz odločbe Ustavnega tribunala Republike Poljske, spletna stran).

Na spletni strani *Sejma* (spodnji dom poljskega parlamenta) je v sklopu številnih drugih sprememb Kazenskega zakonika, ki jih je predlagala vlada dne 14. maja 2019,[23] podan tudi predlog za spremembo 256. člena. Ta naj bi se spremenil tako, da bi se v prvem odstavku dodalo še javno propagiranje nacistične državne ureditve, zagrožena pa bi bila višja zaporna kazen, in sicer je namesto do dveh let v predlogu zagrožena kazen do treh let zapora, denarna kazen pa ni več predvidena.
Za prvim odstavkom se po predlogu sprememb doda nov odstavek (1a.), ki določa, da se z enako kaznijo do treh let zapora kaznuje, kdor javno propagira nacistično, komunistično ali fašistično ideologijo oz. drugo ideologijo, ki spodbuja k uporabi nasilja za pridobivanje vpliva na politično in družbeno življenje.
Drugi odstavek 256. člena Kazenskega zakonika pa se po predlogu zakona spremeni tako, da se k izvršitvenim dejanjem v osnovnem besedilu doda še prodajanje in ponujanje tiskovin, posnetkov in drugih predmetov, ki vsebujejo gradivo iz prvega odstavka in odstavka 1a., torej je zajeto tako javno propagiranje totalitarne državne ureditve kot tudi katere izmed totalitarističnih ideologij. Glede predmetov, ki so nosilci totalitarne simbolike, se doda še nacistično simboliko, izrecno pa je v predlogu navedeno, da se s temi predmeti propagirajo tako totalitaristična državna ureditev po prvem odstavku kot tudi totalitaristična ideologija po odstavku 1a, kar je pomembna pomenska razlika v primerjavi z veljavno ureditvijo.

Predlog sprememb navedenega člena z zelo podobno vsebino je bil v preteklem obdobju že podan. Po prepričanju predlagateljev zakona bo taka dikcija poleg ostalega mdr. zagotovila tudi prepoved javne uporabe oz. nošenja komunističnih simbolov (s tem v zvezi glej tudi: Evropski parlament, poslansko vprašanje poslanca Konstantinosa Papadakisa z dne 30. 8. 2018, spletna stran).

2.11 Romunija

V tej državi nošenje komunističnih zastav in drugih simbolov ni prepovedano. Je pa bil v marcu 2019 v zakonodajni postopek vložen predlog zakona o prepovedi organizacij in simbolov komunističnega značaja.[24] Iz navedenega predloga, ki ga je podala skupina 31 poslancev spodnjega doma (*Camera Deputatilor*) romunskega parlamenta, na tem mestu navajamo nekatere najpomembnejše poudarke.

V uvodnih določbah predloga zakona je mdr. navedeno, da je eden od njegovih namenov preprečitev ponovne vzpostavitve diktatorskega komunističnega režima. Kot organizacija komunističnega značaja se šteje skupina najmanj 3 oseb, organiziranih v najrazličnejših oblikah, ki se zavzemajo za ideje komunistične doktrine, kot so npr. sovražno ali nasilno ravnanje zaradi socialnih razlik ipd. Simboli komunističnega značaja so: zastave, emblemi, značke, uniforme, slogani, pozdravi in drugi znaki.

V 3. členu predloga zakona so določene sankcije. Za ustanavljanje organizacij komunističnega značaja je zagrožena zaporna kazen od treh do desetih let in odvzem določenih pravic. V 4. členu je sankcionirana proizvodnja, prodaja, razširjanje in posedovanje

[23] Predlog sprememb Kazenskega zakonika je dostopen na spletni strani: http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/996CE307123D03FEC12583FA0069E8F2/%24File/3451.pdf.
[24] *Lege privind interzicerea organizațiilor, simbolurilor și faptelor cu caracter comunist*.

z namenom razširjanja komunističnih simbolov. Zagrožena je zaporna kazen od treh mesecev do treh let in odvzem nekaterih pravic. Enaka kazen je zagrožena tudi za javno uporabo komunističnih simbolov.

Zakon še ni bil sprejet.

Že od leta 2002 pa imajo v tej državi podoben predpis, in sicer izredni odlok, ki je prvenstveno usmerjen v prepoved organizacij, simbolov in dejanj fašističnega, rasističnega in ksenofobnega značaja, poleg tega pa vsebuje tudi prepoved gojenja kulta osebnosti za osebe, ki so zagrešile zločine zoper mir in človečnost.[25] Enako kot v zgornjem predlogu zakona gre pri simbolih za zastave, embleme, značke, uniforme, slogane, pozdrave in druge znake (vendar v tem primeru fašističnega, rasističnega in ksenofobnega značaja), enaka pa je tudi zagrožena kazen – zapor od treh mesecev do treh let in odvzem nekaterih pravic, kar velja tudi za javno uporabo navedenih simbolov.

Navedeni predpis se v delu, ki govori o gojenju kulta osebnosti, nanaša tudi na bivšega predsednika Ceauşescuja, vendar glede uporabe komunističnih simbolov ni konkretiziran, zaradi česar je bil najverjetneje tudi podan zgoraj navedeni zakonski predlog, s katerim bi izenačili prepoved vseh totalitarističnih simbolov.

2.12 Slovaška

Na Slovaškem, podobno kot na Češkem, nimajo zakonodaje, ki bi izrecno prepovedovala komunistične ali fašistične simbole (ECPRD 3572). Obstaja Komunistična stranka Slovaške, ki po letu 2006 ni zastopana v parlamentu, na volitvah 2002 pa je dobila 11 sedežev (Wikipedia 2).

Kazenski zakonik prepoveduje ustanavljanje, podpiranje in propagiranje gibanj, ki imajo za namen zatiranje človekovih pravic in svoboščin. Prepovedano je tudi podpiranje skupin, gibanj in ideologij, ki so v preteklosti imeli za cilj omejevanje človekovih pravic. Predpisana kazen je zapor od 1 do 5 let. Za kvalificirano obliko kaznivega dejanja, ko je kaznivo dejanje storjeno na javnem kraju ali z resnejšo obliko vedenja, pa je predpisana zaporna kazen od 4 do 8 let (prim. 421. člen).

V naslednjem členu pa kazenski zakonik prepoveduje izražanje simpatij za gibanja, ki imajo namen omejevati človekove pravice in svoboščine. Zaporna kazen od 6 mesecev do 3 let je predpisana za osebo, ki javno ali na javno dostopnem kraju, zlasti z uporabo zastave, značk (kokard), uniform ali sloganov izraža simpatije za skupine, gibanja ali ideologije, ki so usmerjene ali so bile v preteklosti usmerjene k zatiranju človekovih pravic in svoboščin, ali ki propagirajo sovraštvo proti določeni skupini ljudi. Enako se kaznuje tudi oseba, ki uporablja spremenjene zastave, značke, uniforme ali slogane, ki delujejo kot pravi (ECPRD 3572).

[25] *Ordonanță de urgență nr. 31 din 13 martie 2002 privind interzicerea organizațiilor, simbolurilor și faptelor cu caracter fascist, legionar, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni de genocid contra umanității și de crime de război*. Leta 2006 je bil ta akt v skladu z romunskim notranjim pravnim redom spremenjen v zakon (*Lege nr. 217 din 23 iulie 2015*), kasneje pa je bil še večkrat noveliran.

III ZAKLJUČEK

V **Bolgariji** nošenje zastav in drugih simbolov iz komunističnega obdobja ni prepovedano.

Na **Češkem** ni zakonodaje, ki bi izrecno prepovedovala komunistične oz. fašistične simbole, temveč kazenski zakon prepoveduje ustanavljanje, podpiranje in propagiranje gibanj, ki imajo za cilj omejevanje človekovih pravic in svoboščin**,** za kar je predpisana zaporna kazen od 1 do 5 let, oz. 3 let od 10 let, če se dejanje stori v organizirani skupini.

V **Estoniji** javna uporaba simbolov obeh držav, ki sta okupirali Estonijo (nacistična Nemčija in Sovjetska zveza), ni prepovedana in torej tudi ni kazniva. V preteklosti pa so bili že podani predlogi za prepoved uporabe simbolov totalitarnih režimov. Zadnji predlog je bil iz leta 2015. Kršitev prepovedi javnega razkazovanja komunističnih in nacističnih simbolov bi bila po tem predlogu, ki še ni bil sprejet, opredeljena kot prekršek in ne kot kaznivo dejanje.

Tudi **hrvaška** zakonodaja ne vsebuje določbe, ki bi izrecno prepovedovala in kaznovala prav določeno vrsto simbolov. Če se z njimi krši javni red in mir, se lahko uporabijo določbe Zakona o prekrških zoper javni red in mir. Simboli, ki spodbujajo ali pozivajo k vojni, uporabi nasilja ali k nacionalnemu, rasnemu ali verskemu sovraštvu ali h kakršnikoli obliki nestrpnosti na temelju rasne, narodnostne, regionalne ali verske pripadnosti, so prepovedani tudi po Zakonu o preprečevanju neredov na športnih tekmovanjih in po Zakonu o javnem zbiranju. Kazenski zakonik prepoveduje javno spodbujanje k nasilju in sovraštvu. V letu 2017 je deloval Svet za soočanje s posledicami vladavine nedemokratičnih režimov, ki pa vladi ni predlagal sprejema posebnega zakona, ki bi uredil javno rabo spornih obeležij oz. simbolov.

V **Italiji** ustava prepoveduje ponovno organiziranje fašistične stranke v kakršnikoli obliki. Za realizacijo te ustavne prepovedi je bil v letu 1952 sprejet poseben zakon (*Legge Scelba*), ki prepoveduje fašistično delovanje in javne manifestacije fašističnega značaja in za kršitve določa zaporne ter denarne kazni, stranske kazni v obliki različnih prepovedi pa so določene v Kazenskem zakoniku. V tem kontekstu je pomemben še zakonski dekret iz leta 1993 (*Legge Mancino*), ki se nanaša na prepoved rasne, etnične in verske diskriminacije. Med drugim določa zaporne in denarne kazni za javno razkazovanje emblemov in simbolov organizacij oziroma združenj, ki podpirajo diskriminacijo. Oba navedena predpisa se nanašata tudi na prepoved javnega razkazovanja fašističnih simbolov. Vložen je bil še predlog spremembe Kazenskega zakonika in *Legge Scelba*, pri čemer bi se mdr. v kazenskem zakoniku določil nov člen, ki bi se nanašal na propagando fašističnega in nacističnega režima.

Izrecno zakonodajo, ki prepoveduje nacistične in sovjetske simbole, imata **Latvija** in **Litva.** Večinoma so ustrezne določbe vsebovane v zakonih, ki urejajo javno zbiranje oz. javne shode ali javne zabavne in praznične dogodke. Gre za prepoved zastave, grbov, himne nekdanje ZSSR, njenih republik ali fašistične Nemčije, svastike, oznake SS ter za sovjetske simbole (srp in kladivo, peterokraka zvezda). Nekatere rabe simbolov pa so dovoljene. V primeru kršitev so določene denarne kazni ali opomin.

Na **Madžarskem** je prepoved uporabe totalitarističnih simbolov določena v 335. členu Kazenskega zakonika. Ta določa, da se za prekršek s krajšo prostostno kaznijo (od 5 do 90 dni) kaznuje, kdor razširja, uporablja pred širšo javnostjo ali javno razkazuje nacistične ali komunistične simbole, pri čemer pride do kršitve javnega reda in miru. Pred sprejetjem Kazenskega zakonika v letu 2012 oz. dopolnitvijo v letu 2013 je bil glede prepovedi uporabe totalitarističnih simbolov v veljavi člen 269/B Kazenskega zakonika iz leta 1978, ki je bil predmet kritične presoje s strani ESČP. Ustavno sodišče je leta 2013 odločilo, da je ta člen v nasprotju z načelom pravne varnosti in v tem kontekstu s pravico do svobode izražanja. Prepoved navedenih simbolov je po oceni Ustavnega sodišča določena samo na splošno, bilo pa bi treba opredeliti tudi namen, način uporabe vsakega simbola in rezultat take

uporabe. Ustavno sodišče je takrat tudi opozorilo, da pripombe iz navedene sodbe po vsebini veljajo tudi za 335. člen novega Kazenskega zakonika. Kljub tem pripombam Ustavnega sodišča pa navedeni člen velja v dikciji, ki je v bistvu zelo podobna členu 269/B Kazenskega zakonika iz leta 1978.

V **Nemčiji** so nekateri simboli prepovedani s Kazenskim zakonikom. Prepovedano je razširjati simbole protiustavnih strank ali društev, ki jih je prepovedalo Zvezno ustavno sodišče oz. notranje ministrstvo. Že po zakonu pa so prepovedani simboli nekdanjih nacističnih organizacij. Pod simbole štejejo zlasti zastave, znaki oz. odlikovanja, deli uniform, gesla (parole) in pozdravi. Razvila se je bogata sodna praksa o tem, kaj je prepovedano in v katerih okoliščinah. Četudi se občasno pojavljajo ideje o prepovedi simbolov nekdanje komunistične DDR, pa velja, da sta srp in kladivo prepovedana le kot simbol prepovedane stranke KPD, sicer pa ne. Ni dovoljeno tudi očitno odobravanje oz. opravičevanje nacizma s poveličevanjem njegovih odgovornih in simbolnih likov.

Tudi na **Poljskem** je prepoved uporabe totalitarističnih simbolov določena v Kazenskem zakoniku, in sicer v 256. členu. Osnovna dikcija zakona je po prvotnem namenu zakonodajalca pomenila tudi kaznovanje npr. nošenja komunističnih zastav in drugih simbolov, vendar pa je bil z odločbo Ustavnega tribunala iz leta 2011 del besedila navedenega člena glede predmetov, ki so nosilci fašistične, komunistične in druge totalitarne simbolike, razglašen za protiustavnega. Kršeni naj bi bilo ustavno načelo o svobodi govora in načelo, da ni kaznivega dejanja in kazni brez zakona. Ustavni tribunal je v obrazložitvi navedel, da določba v kazenskopravnem smislu ni dovolj konkretizirana, saj je nenatančna, nejasna in nepravilna. Po drugi stani veljajo enake pripombe ustavnega tribunala tudi glede določenosti nosilcev fašističnih simbolov, vendar z izjemo svastike, ki je jasno povezana z nacionalsocializmom in njegovimi zločini zoper človečnost. V letu 2019 so bile predlagane spremembe Kazenskega zakonika, ki bi po prepričanju predlagateljev poleg ostalega mdr. zagotavljale tudi prepoved javne uporabe oz. nošenja komunističnih simbolov.

V **Romuniji** nošenje komunističnih zastav in drugih simbolov ni prepovedano. Je pa bil v marcu 2019 v zakonodajni postopek vložen poslanski predlog zakona o prepovedi organizacij in simbolov komunističnega značaja. Ti simboli so: zastave, emblemi, značke, uniforme, slogani, pozdravi in drugi znaki. Za proizvodnjo, prodajo, razširjanje in posedovanje z namenom razširjanja komunističnih simbolov je zagrožena zaporna kazen od treh mesecev do treh let in odvzem nekaterih pravic. Enaka kazen je zagrožena tudi za javno uporabo komunističnih simbolov. Zakon še ni bil sprejet. Podoben zakon v tej državi že obstaja, vendar glede simbolov fašističnega, rasističnega in ksenofobnega značaja.

Na **Slovaškem** nimajo zakonodaje, ki bi izrecno prepovedovala komunistične ali fašistične simbole. Kazenski zakon pa prepoveduje ustanavljanje, podporo in propagiranje gibanj, ki imajo za namen zatiranje človekovih pravic in svoboščin. Prepovedano je tudi podpiranje skupin, gibanj in ideologije, ki so v preteklosti imeli za namen omejevanje človekovih pravic. Prepovedano je tudi izražanje simpatij za taka gibanja z uporabo zastave, značk (kokard), uniform ali sloganov, nadalje izražati simpatije za skupine, gibanja ali ideologijo, ki je usmerjena ali je bila v preteklosti usmerjena k zatiranju človekovih pravic in svoboščin.

Marjana Križaj

Janez Blažič

Literatura in viri:

- Beneška komisija 1. Joint Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Moldova on the Compatibility with European Standards of Law No 192 of 12 July 2012 on the Prohibition of the Use of Symbols of the Totalitarian Communist Regime and of the Promotion of Totalitarian Ideologies of the Republic Of Moldova. Spletna stran: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)004-e (junij 2019).
- Beneška komisija 2. Joint Interim Opinion on the Law of Ukraine on the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) regimes and prohibition of propaganda of their symbols. Spletna stran: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-e. (junij 2019).
- Berlino Magazine: Legge contro l'apologia al fascismo/nazismo: un confronto tra Italia e Germania. Spletna stran: https://berlinocacioepepemagazine.com/66520-2-legge-contro-lapologia-al-fascismo-nazismo-un-confronto-tra-italia-e-germania/ (junij 2019).
- Blažič, J. in Križaj, M. (2014): Dediščina komunizma v nekaterih evropskih državah. Raziskovalna naloga št. 36/2014. Spletna stran: https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2014/Dediscina_komunizma_v_nekaterih_evropskih_drzavah.pdf (junij 2019).
- Blažič, Janez in Žagar, Katarina (2013): Ekstremistične organizacije – normativna ureditev. Raziskovalna naloga št. 4/2013. Spletna stran: https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2013/Ekstremisticne_organizacije_-_normativna_ureditev.pdf (januar 2019).
- BZ-Berlin. Spletna stran: https://www.bz-berlin.de/berlin/cdu-knickt-wieder-ein-kein-verbot-von-ddr-symbolen (junij 2019).
- Codice penale. Spletna stran: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398 (junij 2019).
- CoinMill.com - Il convertitore di valuta. Spletna stran: https://it.coinmill.com/EUR_ITL.html#ITL=200000. (junij 2019).
- Deutsche Kommunistische Partei (DKP). Spletna stran: http://blog.unsere-zeit.de/?page_id=55 (junij 2019).
- Dokument dijaloga. Spletna stran: https://www.tportal.hr/media/file/0b59050c9aa9e30248d4381a3aaf5b1a (junij 2019).
- ECPRD št. 2155: Legislation on Forbidding any fascist, racist or xenophobic organizations and symbols. Spletna stran: https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/page/home (junij 2019).
- ECPRD št. 3517: Penalties for displaying Fascist and Nazi symbols. Spletna stran: https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/page/home (junij 2019).
- ECPRD, št 3572: Legislative regulation on explicit prohibition of propagation of certain regimes, use of their symbols and building memorials to them. Spletna stran: https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/page/home (junij 2019).
- Evropski parlament, poslansko vprašanje poslanca Evropskega parlamenta Konstantinosa Papadakisa z dne 30. 8. 2018. Spletna stran: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2018-004432_EN.html (junij 2019).
- Giornalettismo: Legge Fiano contro la propaganda del regime fascista e nazista è morta. Spletna stran: https://www.giornalettismo.com/legge-fiano-morta/ (junij 2019).
- Globus (Jutarnji). Spletna stran: https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-komentari/nacisticki-fasisticki-i-ustaski-ali-ni-komunisticki-simboli-ne-mogu-imati-pravo-javnosti-petokraka-je-neprihvatljiva-kao-i-ustasko-u/8447396/ (junij 2019).
- Guardian. Spletna stran: https://www.theguardian.com/world/2010/dec/21/european-commission-communist-crimes-nazism (junij 2019).
- Jamestown: Moscow stung by Estonian ban on totalitarianism's symbols. Spletna stran: https://jamestown.org/program/moscow-stung-by-estonian-ban-on-totalitarianisms-symbols/#.VrGgU_krKM8 (junij 2019).
- Jezernik, Božidar: Moč spomina, premoč pozabe; Zgodovina ljubljanskih 'nacionalnih spomenikov. Zgodovina za vse. leto XI, 2004, št. 1. Spletna stran: http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:2232 (junij 2019).
- Jutarnji list 1. Spletna stran: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/stizu-prve-izmjene-zakona-na-temelju-preporuka-plenkovicevog-vijeca-za-proslost-zabranit-ce-se-i-ukloniti-velikosrpske-poruke-s-nadgrobnih-spomenika/7937524/ (junij 2019).

- Jutarnji list 2. Spletna stran: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kako-vlada-provodi-preporuke-vijeca-za-proslost-iz-mup-a-stizu-informacije-da-ce-hrvatska-slijediti-austriju-najdalje-otisao-zakon-o-grobljima/8093087/ (junij 2019).
- Kazenski zakonik Madžarske: 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. Spletna stran: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=152383.243474#foot_1_place (junij 2019).
- Kazenski zakonik (*Strafgesetzbuch).* Spletna stran: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html (junij 2019).
- Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/94).
- Latvijska ustava. Spletna stran: https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia (junij 2019).
- Lege privind interzicerea organizațiilor, simbolurilor și faptelor cu caracter comunist. Spletna stran: http://www.ces.ro/newlib/PDF/proiecte/2019/b108.pdf (junij 2019).
- Lege privind securitatea națională a României. Spletna stran: http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/1517 (junij 2019).
- Legge Mancino (Decreto-Legge 26 aprile 1993, n. 122; Misure urgenti in materia di discriminazione razziale, etnica e religiosa).Spletna stran: http://www.normattiva.it/ricerca/semplice (junij 2019).
- Legge Scelba (Legge 20 giugno 1952, n. 645; Norme di attuazione della XII disposizione transitoria e finale (comma primo) della Costituzione). Spletna stran: http://www.normattiva.it/ricerca/semplice (junij 2019).
- Melaproject: Memory Laws in Bulgaria: It's Not Even Past. Spletna stran: http://melaproject.org/blog/286 (junij 2019).
- Novi list. Spletna stran: http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Bernardic-Sramotan-zakljucak-Vijeca-za-suocavanje-s-prosloscu-ZDS-ce-biti-vidljiv-nedaleko-od-Jasenovca?articlesrclink=related (junij 2019).
- Odločba Ustavnega tribunala Republike Poljske, št. K 11/10. Spletna stran: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/K_11_10_EN.pdf (junij 2019).
- Ordonanță de urgență nr. 31 din 13 martie 2002 privind interzicerea organizațiilor, simbolurilor și faptelor cu caracter fascist, legionar, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni de genocid contra umanității și de crime de război. Spletna stran: http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/202015 (junij 2019).
- Predlog sprememb Kazenskega zakonika Republike Poljske z dne 14. maja 2019. Spletna stran: http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/996CE307123D03FEC12583FA0069E8F2/%24File/3451.pdf (junij 2019).Predlog sprememb zakona (Bolgarija). Spletna stran: https://www.parliament.bg/pub/cW/20161202043751%D0%97%D0%98%D0%94%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%97%D0%9E%D0%9A%D0%A0%D0%91%D0%9F%20%201.doc (junij 2019).
- Radio Praha. Spletna stran: https://www.radio.cz/en/section/curraffrs/czech-senate-proposes-law-banning-communist-party-symbols. (junij 2019).
- Rechtsextremismus: Symbole, Zeichen und verbotene Organisationen. Spletna stran: https://www.verfassungsschutz.de/download/broschuere-2018-10-rechtsextremismus-symbole-zeichen-und-verbotene-organisationen.pdf (junij 2019).
- Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu. Spletna stran: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//SL (junij 2019).
- Riigi Teataja. Spletna stran: https://www.riigiteataja.ee/tervikteksti_otsing.html (junij 2019).
- Senat, Atto Senato n. 2900. Spletna stran: http://leg17.senato.it/leg/17/BGT/Schede/Ddliter/48275.htm (junij 2019).
- Senat, osnutek zakona. Spletna stran: http://leg17.senato.it/service/PDF/PDFServer/BGT/01043956.pdf (junij 2019).
- Sodba ESČP Fratanolo proti Madžarski. Spletna stran: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-107307"]} (junij 2019).
- Sodba ESČP Vajnai proti Madžarski. Spletna stran: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-87404"]}. (junij 2019).
- TAZ. Spletna stran: http://www.taz.de/Verbot-von-DDR-Symbolen/!5042199/ (junij 2019).
- The Constitutional Court of Hungary: Constitutional review of the provision of the Criminal Code regarding the prohibition of the use of symbols of totalitarian regimes. Spletna stran: https://hunconcourt.hu/kozlemeny/constitutional-review-of-the-provision-of-the-criminal-code-regarding-the-prohibition-of-the-use-of-symbols-of-totalitarian-regimes/ (junij 2019).

- The Moscow Times: Estonia's Justice Ministry Wants Ban on Communist, Nazi Symbols. Spletna stran: http://old.themoscowtimes.com/news/article/estonia-may-ban-communist-symbols/520752.html (junij 2019).
- Ustava Italijanske republike. Spletna stran: http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione (junij 2019).
- Ustava Republike Poljske: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm (junij 2019).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny. Spletna stran: http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf (junij 2019).
- Vecernji.hr. Spletna stran: https://www.vecernji.hr/vijesti/procitajte-izdvojena-misljenja-sedmero-clanova-vijeca-1229932 (junij 2019).
- Wikipedia 1. List of political parties in the Czech Republic. Spletna stran: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_the_Czech_Republic (junij 2019).
- Wikipedia 2. Communist Party of Slovakia. Spletna stran: https://en.wikipedia.org/wiki/Communist_Party_of_Slovakia (junij 2019).
- Zakon o kriminalni naravi komunističnega režima v Bolgariji: Закон за обявяване на комунистическия режим в България за престъпен (Обн. ДВ. бр.37 от 5 Май 2000г). Spletna stran: https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134920192 (junij 2019).
- Zvezno notranje ministrstvo. Spletna stran: https://www.bmi.bund.de/DE/themen/sicherheit/extremismus-und-terrorismusbekaempfung/vereinsverbote/vereinsverbote-node.html (junij 2019).